

KÖNYVISMERTETÉSEK

Az európai város keletkezésének újabb irodalmából

Az európai város keletkezésének irodalmáról, s főképpen Planitz és Ennen nagyhatású munkáiról hat évvel ezelőtt számoltunk be a *Tanulmányok* hasábjain. (A legújabb német nyelvű középkori várostörténeti irodalomból. *Tanulmányok Budapest múltjából*. XII. köt. 1957, 521—547.) Akkor aligha hihettük, hogy néhány esztendővel megjelenésük után olyan újabb kiadványokat ismertethetünk, amelyek az európai város keletkezésének kérdésében Planitz és Ennen eredményeit meg fogják változtatni. A kezdeményezés ezen a téren Theodor Mayert illeti, aki a vezetése alatt álló „Institut für geschichtliche Landesforschung des Bodenseegebietes” keretében, Konstanzban 1955 és 1956 folyamán a kérdés 15 szakemberét hívta össze, s előadásaikat 1958-ban vaskos kötetben jelentette meg (*Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*. J. Thorbecke, Lindau und Konstanz 1958). A tanulmányok részben egy-egy nagyobb terület általános várostörténeti kérdéseivel foglalkoznak, részben az általános kérdések kiegészítéseként egy-egy város monografikus feldolgozására törekszenek. Az utóbbi csoportba tartozik Salzburg, Regensburg, négy északfrancia és német város és Magdeburg kialakulásával foglalkozó tanulmány, ezeket helyszűke miatt nem fogjuk külön ismertetni. Előre kell bocsátanunk: Th. Mayer úgy válogatta össze az általános tanulmányokat, hogy azok vagy a Planitz és Ennen által vitatott kérdéseket vigyék előbbre, vagy olyan nagyobb földrajzi területeket öleljenek fel, amelyeket ők nem vettek figyelembe.

Az első vitatott kérdés kétségtelenül a kontinuitás. Planitz a maga részéről teljesen tagadta a kontinuitás lehetőségét, vele szemben Ennen a vallási kontinuitást határozott vonásként emelte ki, bár a városi szervezet fennmaradását ő is kizártnak tartotta. A tanulmánykötetben több cikk foglalkozik a kontinuitás kérdésével. F. Vittinghof (*Zur Verfassung der spätantiken „Stadt”*, 11—29.) a késő antik város jogi helyzetét veszi vizsgálat alá nemcsak azért, mert a kutatás eddig keveset foglalkozott vele, hanem azért is, mert a késő antik város fejlődése erős közeledést mutat a kora középkori állapotok felé. A római civitas jogi helyzetében — bizonyos általános alapformák ellenére — óriási különbségek tapasztalhatók. Az alapformához tartozik, hogy a civitas nemcsak a várost magát, hanem a hozzá tartozó területet is jelentette, s a két alkotóelem együtte-

sen bizonyos önkormányzattal rendelkezett az állam által megszabott kereteken belül. Diocletianustól kezdve azonban a civitas önkormányzata egyre inkább névlegessé vált, a tanács és a magistratus hatásköre az intra muros civitatis-ra korlátozódott, fellépett a corrector, majd a központi államvezetés által kinevezett defensor civitatis. Ezt ugyan hamarosan választották, de a választásban már a polgárság vezető rétege nem egyedül, hanem a keresztény püspökkel és a klérussal együtt vett részt. A püspök részben békebírói, részben vallási funkciójából folyó szerepénél fogva gyorsan nagy tekintélyre tett szert, s tekintélyét az egyház fokozódó anyagi ereje is növelte. „Az V. század zavaibaiban a központi hatalom összeomlása és az államigazgatás csődje a defensor-tisztség értékének csökkenésével együtt a püspököt a civitas tényleges urává tette, és előkészítette azt a fejlődést, amely a középkori püspökök városuraságához vezetett” (39).

A másik kontinuitással foglalkozó tanulmány szerzője H. v. Petrikovits (Das Fortleben römischer Städte am Rhein und Donau, 63—76) a Rajna és a Duna mentén levő városok kontinuitásának kérdésében lényegében régebben ismertetett (Tanulmányok XII. köt. 1957, 538.) tanulmányát ismétli meg, de állást foglal az Ennen által felhozott keresztény kontinuitás kérdésében is. A templomok folyamatos használata ugyan gyakrabban mutatható ki, mint a városi lakosság megmaradása, de nem a városi templomoké, hanem a temetőkápolnáké. Ezekkel a cella memoriaekkel kapcsolatban felveti a kérdést: vajon azért maradt-e helyben a lakosság, mert mártírjainak sírját nem akarta elhagyni, vagy azért maradt-e fenn a mártírok sírjának tisztelete, mert a lakosság helyben maradt, s természetesen az utóbbit tartja valószínűnek.

Részben még a kontinuitás kérdéséhez tartozik Y. Dollinger-Leonard dolgozata (De la cité romaine à la ville médiévale dans la région de la Moselle et la Haute Meuse, 195—226), amely négy északfrancia, ill. német várost vesz vizsgálat alá (Metz, Toul, Verdun és Trier). A civitasok hanyatlása (területük összezsugorodása) és a püspökök városurasága mind a négy esetben Vittinghof általános fejtegetését, az a tény pedig, hogy az első keresztény bazilikák a külvárosban helyezkednek el, és ezek a későbbi apátságok alapjai, Petrikovitsot igazolják. Bár a települési kontinuitás többé-kevésbé mind a négy esetben kimutatható, Verdun kivételével mindenütt primitív agrárviszonyok jellemzik a hajdani kereskedelmi és ipari központokat. A németalföldi viszonyok is arra mutatnak, hogy a súlypont a civitasról a külvárosokra (a temetőkápolnák köré) helyeződött át.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a középkori európai város jogi fejlődésének nem a római civitas volt az alapja. A kontinuitás nem a korai császárság önkormányzattal rendelkező civitasával áll fenn, hanem egy gazdasági és politikai funkciójában már meggyengült, püspöki uralom alá került képződménnyel. A középkori város kialakulására általános, és főképpen gazdasági szempontból még így is igen nagy hatást gyakorolt a késő antik város. Gyorsan helyreállítható falai menedéket

nyújthattak a lakosságnak, helyzetük egy-egy terület természetes központjává tette őket, megmaradt kereskedelmük távoli vidékeket kapcsolt össze, sőt Németalföldön nem egy helyen még a római ipar sem pusztult el teljesen. Mindez mégsem változtat azon, hogy a római város önkormányzata nem volt és nem lehetett a középkori város közvetlen elődje.

*

Amikor Ennen kutatásait befejezte, még úgy látta, hogy az európai város kialakulása a Maas mentén zajlott le, ahol a germán hatások még elég erősek voltak (gildék), de már román hagyományokkal is találkozhattak. Ennen könyvének bírálatában Th. Mayer már rámutatott arra, hogy ez a felfogás nem túlságosan meggyőző akkor, amikor Dél-Franciaországot Ennen nem vizsgálta meg tüzetesebben. Ezt a munkát most az európai középkori várostörténet egyik legkiválóbb szakembere, H. Ammann végezte el, aki a spanyol és délfancia városokról tartott hosszú és — tegyük hozzá — igen nagy jelentőségű előadást (Vom Städtewesen Spaniens und Westfrankreichs im Mittelalter, 105—150).

Római kontinuitásról Spanyolország esetében sem lehet szó. Az arabok térhódítása teljesen megszakította a késő római fejlődés minden szálát, s a terület visszafoglalása után újonnan kellett megszervezni a gazdasági életet. Igen meglepő ezek után, hogy a legkorábbi város, Leon, egy római táborváros helyén alakult ki a IX. század derekán, ugyanakkor püspöki székhely, sőt a visszaszerzett terület politikai székhelye lett. A X. század végén az arabok újra elfoglalták Leont, uralmuk azonban már csak rövid ideig tartott. A várost újjáépítették, és 1020-ban városjogot nyert. A keresztény seregek előnyomulása során a XI. századtól kezdve a spanyolok részben mohamedán városokat vettek át, részben tervszerűen alapítottak új városokat. Az újjáépítésben igen nagy számmal vettek részt különféle európai nemzetek képviselői is. A spanyol fejlődésnek természetesen megvannak a maga különleges vonásai: a királyi hatalom erős, a polgárság befolyása gyenge, a városok nem jelentenek politikai tényezőt — mindez azonban nem változtat azon, hogy Leon 1020-i városjogában minden gazdasági és jogi jellemzőt megtalálunk (vásár, pénzverési jog, önálló mértékrendszer, önkormányzat stb.). És miután Leon nem volt elszigetelt jelenség, Ammann megállapítja, hogy Spanyolországban „a középkori formák már a X. században messzemenően kifejlődtek. Ez lényegesen korábbi, mint ahogyan azt eddig Francia-, Németországról és Angliáról... feltették” (117). Megtalálható spanyol földön a burgus, burgensis kifejezés éppúgy, mint a polgárság mozgalma az egyházi városúr ellen. Mindez azt mutatja, hogy az európai városfejlődés nem a Szajna és Rajna közti terület elszigetelt jelensége, hanem általános jelenség, amely korábbi és határozottabb, mint ahogyan azt eddig hitték. A spanyol városkutatás eredményei bizonyítják, hogy „a városalapítás széles fronton indult meg már a XI. században a régi *civitasokban és vásárhelyeken* kialakult forma szerint. Az új alapítások jogi helyzetükben, gazdasági tartalmukban és építészeti formájukban

a teljesen kialakult középkori város valamennyi jellemző vonását felmutatják" (121).

A spanyol fejlődés ismeretében különösen fontossá vált az Ennen által elhanyagolt délfrancia városok fejlődésének kérdése. Az alap itt a késő római civitas, amint azt a fentiekben megismertük, s az új városi élet a helyi viszonyoknak megfelelően a civitasban, vagy annak külvárosában indult meg. A X—XI. században a civitas vagy a külváros gazdasági élete egyre megfoghatóbbá válik, a XI. században már a lakók összességének joga is megjelenik. Új városok jönnek létre a civitasokon kívül a feudális urak megerősített székhelye mellett, és gyors ütemben meggazdagodó kolostorok körül is, s ezeknek az új városmagoknak jellemző vonása a helyi piac, a hetivásár. Ha a folyamat pontos kronológiáját, a helyi eltéréseket a későbbi kutatásnak kell is kidolgoznia, „bizonyos, hogy a burgum esetében zárt településsel, és a legtöbb esetben fejlett gazdasági élet támaszpontjával van dolgunk" (141). Ilyen értelemben a burgensis fogalomban egy, a környező vidéktől „felépítésében biztosan, gazdaságában valószínűleg, jogilag csak talán" (141) eltérő telep lakosával állunk szemben.

Ammann az eddigi eredmények keretébe ágyazza bele a maga újonnan leszűrt ismereteit. A középkori város kialakulása a Szajna és Rajna közti szigettől a Rajnától a Pireneusokig terjedő hatalmas blokká egészült ki. „A középkori európai városi fejlődés így egyetlen nagy általános jelenségnek látszik" (148). Kezdetben a népvándorlás után az egyházi központot alkotó késő római civitas vezetett a fejlődésben, s ezt a szerepét Franciaországban és Itáliában meg is tartotta. A X. századtól kezdve azonban a vásártelepülés, a burgum vette át szerepét, és alapjává lett az európai városhálózat kialakításának.

*

Terület és eredmények szempontjából szorosan csatlakozik Ammann fejtegetéseihez H. Büttnernek a francia, főképpen a Loire és Rhône közötti terület városfejlődését (Studien zur frühmittelalterlichen Städtewesen in Frankreich, vornehmlich im Loire- und Rhonegebiet, 151—189) és F. Petrinek a németalföldi városfejlődést vizsgáló tanulmánya (Die Anfänge des mittelalterlichen Städtewesens in den Niederlanden und dem angrenzenden Frankreich, 229—295).

Büttner bebizonyítja, hogy Észak-Franciaországban a kolostorok vették át a civitasok kereskedelmi szerepét. Dél-Franciaországban a civitas megőrizte korábbi szerepét, sőt a normann betörés idején védelmi jelentősége különös hangsúlyt nyert. A IX. században a püspök hatalmát itt a gróf növekvő hatalma szorítja vissza. A civitas éppen ezért nem igazságszolgáltatási viszonyai miatt emelkedett ki a környező vidékből, hanem „erődítése és vására miatt, egyházi-vallási jelentősége és az abból folyó következmények miatt" (163). De akár civitasról, akár apátságról van szó, mindkét esetben a helyi piac a döntő tényező, ami a népesség számbeli megerősödésére mutat.

Az apátságoknak nagy szerep jutott a németalföldi területen is. „A korai alapítású apátságok, ha a régi civitasok suburbiумаiban éltek, elősegítették a városi funkciók fennmaradását, ha pedig a civitasoktól távolabb alapították őket, új központok kialakulásához vezettek, amelyek ösztönzőleg hatottak a távolsági kereskedelem fejlődésére és fellendülésére” (279).

Az apátságok különös jelentősége indokolja meg F. Prinz rövid megjegyzéssel kísért térképének közlését (*Die Ausbreitung fränkischer Reichskultur, 191—194*). A térkép az apátságok elterjedését tünteti fel három fejlődési fázisnak megfelelően. Az első, 590-ig terjedő fázisban a keleti hatás alatt álló gall szerzetesség a városokban él, azok funkciójának fennmaradását segíti elő, a második, 590—700 közötti fázisban a bencés regula szerint élő szerzetesek a városoktól távol helyezkedtek el, de amint láttuk, ezzel is új központok kialakulását mozdították elő.

*

Ammann tanulmányának igen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Elsősorban azt bizonyította be, hogy a városfejlődés korábbi, mint ahogyan hittük. Ezzel kapcsolatban ugyan már W. Schlesingernek egy a Theodor Mayer emlékkönyvben írt cikke is rámutatott arra egy Boetius kommentár alapján, hogy a városjog fogalma már 1000 körül megtalálható Konstanz környékén (*Burg und Stadt, a Festschrift Th. Mayer (1954)-ben, 97. l.*), de Ammannak ezt a korai időpontot sikerült még egy századdal előbbre vinnie. Még nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a megállapításnak, hogy ezt a korai városi fejlődést nem a Maas mentén kell keresnünk, hanem olyan általános jelenségnek kell tekintenünk, amely a Rajnától a Pireneusokig egyszerre lépett fel. Ha azonban a városfejlődés ilyen általános, s ha számtalan terminológiai eltérés ellenére is tulajdonképpen egységes jelenségről van szó, akkor — és ebben áll Ammann tanulmányának legfőbb jelentősége — a városok kialakulásánál nem lehet a jogi megnyilvánulások elsőbbségéről beszélnünk, hanem másutt, gazdasági téren kell keresnünk a városfejlődés indítékait. A kötet egyik ismertetője, C. Haase egyenesen úgy látja, hogy ugyan mindhárom elemnek (a saját hagyománynak, a példaképnek és a belső törvényszerűségnek), megvolt a maga szerepe a városok kialakításában, de „a városi életnek Ammann által bemutatott egykorú felvirágzása a római kontinuitással rendelkező és anélküli területen elővigyázatosra int, hogy sem az igen régi hagyományok erejét, sem a más területek nyújtotta példakép jelentőségét ne becsüljük túl. A városnak mint olyannak a kialakulása nyilván messzemenően alávetettje a belső törvényszerűségnek, és csak a kialakulás formái függnek a hagyományoktól, a példaképtől és a politikai hatalmi viszonyoktól” (*VSWG 46/1959. 389.*).

Ammann eredményei nem egyedül annak köszönhetők, hogy ő maga hosszú gazdaságtörténeti munkásságra tekinthet vissza, s így kifinomult érzékkel rendelkezik gazdasági jelenségek iránt. A délfrancia fejlődés korábbi kutatói, elsősorban Jacques Flach kezdettől fogva a városok

gazdasági szerepét hangsúlyozta, s a kezdeti várost a falutól hetipiaca miatt különböztette meg. Még egy fokkal tovább ment Latouche, aki a városalapítások nagyarányú felvirágzásában, az urbanizálódásban a település kiterjedését és a népesség szaporodását látja.

*

És ezen a ponton meg kell szakítanunk a Th. Mayer által szervezett előadások ismertetését, hogy bemutassuk Maurice Lombard-nak a kora középkori városfejlődésről 1957-ben írott tanulmányát (*L'évolution urbaine pendant le haut moyen âge. Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 12 (1957. 7—28.). Lombard nem csupán a nyugat-európai fejlődést veszi tekintetbe, hanem kiterjesztette vizsgálódásait a Földközi-tenger egész környékére, Afrikára csakúgy, mint a Közel-Keletre. Eredménye meglepő módon az, hogy a városi fejlődés a pénzforgalommal függ össze. „A pénzforgalom minden korlátozása (a bányászat hozamának csökkenése, az új arany szállítási útvonalának elvágása, a veszteséges kereskedelmi mérleg, teaurálás következtében beálló apadás) a városi élet hanyatlásává, a város gazdasági tevékenységének csökkenésévé, társadalmi erejének elvesztésévé válik. Fordítva, a nemesfém felhalmozódása (telérek felfedezése, az új bányák termékét szállító kereskedelmi útvonalak elfoglalása, nyereséges kereskedelmi mérleg, teaurált arany forgalomba való visszakerülése folytán keletkező pénzbeáramlás) a város igen határozott fellendülésévé, gazdasági tevékenységének újjáfelvételévé, társadalmi erejének újjászületésévé . . . válik” (10—11). Lombard szerint „a pénzforgalom és a városi fejlődés közötti szoros kapcsolat megállapításában nincs semmi forradalmi, egyedül ez teszi lehetővé, hogy pontosabban körvonalazzuk a kora középkori városi fejlődés kronológiai szakaszait, földrajzi elterjedését és a fejlődés körülményeit” (11). Ebből kiindulva három szakasz különböztethető meg. Az első a III—IV. század, amikor a nyugatrómai birodalomban a városi élet hanyatlásnak indul, a birodalom pénzforgalma a keletrómai területre összpontosul, ahol Konstantinápoly alapításában jut kifejezésre a városi élet fellendülése. A második szakaszban, az V—VII. században Nyugat-Európában a város tovább hanyatlik, a bizánci birodalomban stagnál, de a Szaszanida-birodalomban fellendül, mert a szír kereskedelem révén a pénzforgalom oda koncentrálódik. A harmadik szakasz a VII—XI. századra esik, a városfejlődés most a szudáni bányák révén meggazdagodó muzulmán világban lendül fel, Bagdadtól Észak-Afrikáig, de megindul a nyugat-európai részekben is. A nagy muzulmán városoknak olyan kereskedelmi cikkekre van szükségük, amelyeket a barbár nyugattól kell megvásárolniuk (rabszolgák, hajóépítéshez szükséges faanyag, vas és fegyver stb.), s ezért arannyal fizetnek. A városi fejlődés kezdetének azt a fokozatos előbbre vitelét, amelyet fentebb Schlesinger és Ammann megállapításai nyomán ismertettünk, Lombard saját elméletével megegyezőnek találja, s a VIII—IX. századra teszi, amikor a muzulmán arany beáramlása megindul. De ez a folyamat nemcsak Európa nyugati részét érinti, nemcsak Nápolyt, Velencét,

az északspanyol, délfrancia és flandriai városokat, hanem Európa keleti részét is. A keletről jövő arany hatására virágzik fel Itil, Bulgar és Kijev.

Aligha lehet ma még véglegesen állást foglalnunk Lombard gondolatmenetével kapcsolatban, már csak azért sem, mert a közzétett tanulmány egy, A kora középkori városok és a városfejlődés ritmusa címen megjelenő nagyobb tanulmány első vázlatára, végleges fogalmazásában nyilvánvalóan többlet fog mondani. De azt már most megállapíthatjuk, hogy a gondolatmenet több szempontból is igen figyelemre méltó. Figyelemre méltó abból a szempontból, hogy a várost nem a szokásos nyugat-európai szemszögből nézi, hanem egy tágabb alapokon álló gazdasági szemszögből, amelyben Velence, Konstantinápoly, Bagdad és Itil egyaránt megfér. Ebből következik — és ez a másik figyelemre méltó vonása —, hogy az egész városfejlődés alapjául is gazdasági folyamatot tekint. Azt talán már most megkockáztathatjuk, hogy nem a pénzforgalom, vagy legalábbis nem csupán a pénzforgalom a városfejlődés valószínű oka, hanem mindazok a gazdasági jelenségek, amelyek ebben a formában kifejezésre jutnak. De akárhogy is fogják Lombard gondolatmenetét a kérdéses részletek ismerői (elsősorban a numizmaták) megítélni, bizonyos, hogy Lombard tisztán felismerte azt, amire a német történeti irodalom csak hosszú idő után jött rá, hogy ti. a városok kialakulásának elsősorban gazdasági oka van, és megkísérelte a gazdasági ok megállapítását, a folyamat felvázolását. És talán még azt a következtetést is le szabad vonnunk — s ez már magyar szempontból is fontosnak látszik —, hogy az európai város kialakulását nem szabad elszigetelten vizsgálnunk, hanem csakis nagyobb földrajzi és gazdasági jelenségek keretében.

*

Hogyan kell mindezek után elképzelnünk a középkori európai város kialakulását? Induljunk ki Pirenne elképzeléséből, hogy a középkori város kettősség szülötte: az egyházi, igazgatási központot jelentő statikus elem, a civitas és a távolsági kereskedők telepének — ez a dinamikus elem — összeolvadásából alakult ki. Ez a tétel teljes egészében érvényes ma is a flandriai városokra vonatkozóan. Teljes egészében érvényes ez a tétel a kettősség, továbbá a statikus és a dinamikus elem szerepe szempontjából is. Lényeges változás állt be azonban az elemeket illetően. Nem egyedül a késő római civitas, hanem más központ (apátság, feudális urak megerősített székhelye, római korból fennmaradt őrtorony stb.) is játszhatta a statikus elem szerepét. A dinamikus elemben sem szabad kizárólag távolsági kereskedőkre gondolnunk, a kezdeti stádiumban nagy szerepet játszott a hetivásár, tehát a helyi keretben folyó árucseré. S mindez ott alakult ki, ahol a népesség szaporodása, a település kiépülése megteremtette a szükséges előfeltételeket. Itt Lombard-nak van különvéleménye, mert az előfeltétel szerinte az Észak-Afrikából, Spanyolországból és a Kaspi-tenger felől beáramló muzulmán arany volt.

A Rajnátnál északra eső városok alapításában Planitz szerint különösen nagy szerepet játszottak a vándorkereskedők, a wikek lakói, de

ezen a téren is új eredményekről kell beszámolni, melyek a Planitz által megrajzolt képet lényegesen megváltoztatják. Mielőtt még ezekre rátérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy Schlesinger már idézett értekezésében (Burg und Stadt) megállapította, hogy 1000 körül a városjog, a Burgrecht nem volt azonos a kereskedők jogával. Ez teljes mértékben megerősíti Ennen felfogását, hogy a városnak mint jogi testületnek kialakulása nem egy elemből (a kereskedők jogából) történt, hanem több, egymást sokszor keresztező, más-más módon fejlődő összetevőből.

Schlesingernek a most ismertetett kötetben megjelent tanulmánya (Städtische Frühformen zwischen Rhein und Elbe, 297—362) éppen ezt a kérdést veti fel: milyen elemek vettek részt a városfejlődés folyamatában a Rajna és az Elba közötti területen, melyek voltak közülük a Rajnától délnyugatra fekvő régi városoktól átvett elemek, s melyek voltak tőlük függetlenek. Fritzlar, Erfurt és Würzburg konkrét vizsgálatából kiindulva Schlesinger hangsúlyozza az erődítmény szerepének fontos voltát, s ezt talán az esetek túlnyomó részében hazai elemnek tekinthetjük, mert egy részük biztosan régebbi germán várakra nyúlik vissza. Idegen elemként lép fel az egyház (mint püspöki katedrális, kolostor vagy csak egyszerűen plébánia). Szerepének fontosságát ugyan senki sem tagadhatja, szerepét mégis másodlagosnak kell tekinteni, mert csupán a már meglevő fontosabb helyek jelentőségét növelte, fejlődését gyorsította. Ez már abból is következik, hogy egyházak alapítására csak jelentősebb helyet választottak ki, nem beszélve a püspökségekről, melyeket a kánoni szabályok értelmében csak jelentősebb helyeken volt szabad megalapítani.

Az egyházi központ vizsgálata vezeti el Schlesingert a kereskedőtelepek viszonyaihoz. Hamburgról írja: „A püspökség megalapítása odacsalogathatott kereskedőket, de — hogy élesen fejezzük ki magunkat — nem ez adott jelentőséget Hamburgnak, hanem Hamburgot nyilvánvalóan azért szemelték ki püspöki székhelynek, mert már megvolt a jelentősége” (301). A vár bizonyos terület központja volt, a területet igazgató személy székhelye, a terület egyházi igazgatásának központja, s így nem állhatja meg a helyét Rörignek az a felfogása, amely szerint a Rajna és az Elba közötti terület csupán átvonuló területe volt a kereskedők karavánoknak, wikjei csupán a vándorkereskedők ideiglenes szállásául szolgáltak. A feltárt wiké régészeti vizsgálatával kapcsolatban Jankuhn is hangsúlyozza, hogy a telepek a távolsági kereskedelem támpontjai mellett a szűkebb környék helyi vásárhelyét alkották, s azt iparcikkokkal és importcikkokkal látták el. A távolsági kereskedelem kizárólagos voltát ezen a területen sem ismerhetjük el.

*

Csupán a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a Th. Mayer szerkesztette kötetben a felsorolt tanulmányokon kívül H. Jankuhntól (Die Frühmittelalterlichen Handelsplätze im Nord- und Ostseeraum, 451—498), P. Johansentől (Die Kaufmannskirche und Ostseegebiet, 499—526) és H. Ludattól (Frühformen des Städtewesens in Osteuropa,

527—553) található tanulmányok. Jankuhn és Johansen cikke a magyar viszonyoktól túlságosan messze eső területre vezetne el, ezért ezek részletes bemutatását elhagyhatjuk, Ludat tanulmánya pedig lényegében egy már korábban ismertetett munkájának megállapításait ismétli meg (Tanulmányok Budapest múltjából. XIII. köt. 1959, 605.).

*

Talán nem túlzunk, ha befejezésül azt állítjuk, hogy a nyugati történetkutatásban a városok keletkezése kérdésében bizonyos fordulat szemtanúi lehetünk. Az elmúlt évtizedekben elsősorban jogtörténészek foglalkoztak ezzel a kérdéssel, s Planitz munkáinak igen nagy volt a hatása. De mivel elsősorban a jogtörténet és a topográfia oldaláról közelítette meg a városfejlődés kérdését, kihívta a gazdaságtörténészek egészségesnek mondható kritikáját. Ez a kritika nyilvánult meg a Handbuch der Staatswissenschaft új kiadásának (1956) „város” címszavában is, amelyben C. Birkmann mutatott rá arra, hogy a város elsősorban centripetális népmozgalom központja, s csak másodsorban a kulturális jelenségek vonzója. S ha ő még úgy vélte, hogy hozzá kell tennie: csak másodlagosan tekinthető a város a munkamegosztás következményének, akkor ugyanebben a kötetben Ennen a középkori városról szólva már a népszaporodás és a vele kapcsolatos áruszükséglet-emelkedésnek is kifejezést adott. Aligha lehet kétséges, hogy a városok kialakulásának kérdése a közeljövőben a gazdaságtörténeti kutatás tárgyává fog válni, s talán nagyobb súlyt fektet majd az európai város kérdésének általánosabb keretekbe való beillesztésére is.

Fügedi Erik

Zakariás G. Sándor: **Budapest.** Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
Bp. 1961

A város műemlékeinek keletkezése, léte és megszűnése, pusztulása és pusztítása velejárója a város életének. Amint a műemlékek nem vizsgálhatók a város történetéből kiszakítva, éppen úgy a várostörténész sem hagyhatja figyelmen kívül a műemlékek keletkezését, sorsát, múltját.

E gondolatok jegyében forgatjuk Zakariás G. Sándornak Budapest művészeti emlékeiről készült kistopográfiáját. A mű Genthon István Magyarország műemlékei c. 1951-ben megjelent könyvének — melynek budapesti része ugyancsak Zakariás G. Sándortól származik — továbbfejlesztéseként készült Magyarország művészeti emlékei c. háromkötetes műve harmadik köteteként jelent meg, amely kizárólag a főváros emlékeit öleli fel, s mint ilyen, önálló alkotásként is figyelembe jön.

A szerző a fennmaradt budapesti művészeti emlékeket, s ezek közül elsősorban az építészeti műemlékeket és közterületi szobrokat, emlék-